

Отримано: 23 листопада 2018 р.

Прорецензовано: 20 грудня 2018 р.

Прийнято до друку: 21 грудня 2018 р.

e-mail: nastya.kourganskaya@gmail.com

dmytro.tchystiak@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-4(72)-54-56

Чистяк Д. О., Курганська А. Р. Концептосистема першостихії «Вітер» у збірці «Сяйва» Альбера Мокеля. Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4(72), грудень. С. 54–56.

УДК 811.113.1-119:821.133.1(493)

Чистяк Дмитро Олександрович,
кандидат філологічних наук, доцент
Курганська Анастасія Романівна,

магістр, кафедра романської філології Київського національного університету ім. Т. Шевченка

КОНЦЕПТОСИСТЕМА ПЕРШОСТИХІЇ «ВІТЕР» У ЗБІРЦІ «СЯЙВА» АЛЬБЕРА МОКЕЛЯ

У статті досліджується вербалізація архетипів природних стихій як джерел концептуальних смислів на прикладі лірики бельгійського поета-символіста та теоретика мистецтва А. Мокеля. У II половині ХХ століття відбувається формування когнітивної лінгвістики як науки (С. А. Жаботинська, О. М. Кагановська, А. П. Бабушкін, О. С. Кубрякова, О. П. Воробйова), де художній текст постає джерелом закодованих смислів. Вербалізована інформація організовується у вигляді текстових концептів, або художніх концептів у зв'язку зі зростанням текстової естетичної та образної функцій. Важливим структурним елементом семіотичної тканини тексту є архетип як інваріантна основа образу та когнітивна категорія архаїчного мислення. Архетип «вітер» пов'язана з ідеологічними концепціями А. Мокеля (концепти РУХ і ЗВУК). Автор втілює дві концептуальні схеми: ВІТЕР-СПІВЕЦЬ та ВІТЕР МОВЧАЗНИЙ та пов'язує фонічний пейзаж збірки з архетипом ВІТЕР.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, концепт, концептосфера, образ, архетип, першостихії, бельгійський символізм.

Dmytro Chystiak,
PhD, Assistant Professor
Anastasiia Kurhanska,

Master Student, Department of Romanic Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University

LITERARY CONCEPTUALIZATION OF CONCEPT OF WIND IN A. MOCKEL'S LYRICS

This article is devoted to the critical study of the poetics of elements of nature in the collection «Clartés» of Belgian poet and symbolist aesthetician Albert Mockel. It is noted that the study of the Symbolist poets' lyrics is in the mainstream of cognitive linguistics because of their appeal to the cognitive processes of a person by the use of symbol and suggestion. In the second half of XX century there is a formation of cognitive linguistics as a science (S. A. Zhabotyńska, O. M. Kahanovska, A. P. Babushkin, A. Vezhbytska, O. S. Kubriakova, O. P. Vorobiova). It is determined that the literary concept is represented by special emotional and figurative units and the notion of «image» is determined as a source of conceptual meanings (O. M. Kaganovska, V. H. Nikonova, L. I. Bieliakhova). An important structural element of the image is the archetype as an invariant component of the image. Archetypes differ in their ambivalence and may actualize two invariant concepts (LIFE and DEATH). The collection of poems «Clartés» by A. Mockel has a mythopoetic substratum and presents an idea of the cyclic rhythm of Nature from WINTER-DEATH to SPRING-LIFE on the conceptual level in which archetypal images «water», «fire», «wind», «earth» actualize different poetic images. Thus, the archetype of WIND deserves particular attention. The archetype of WIND is the key element of the renewal of nature. The semantics of the images produced by the archetype «wind» is associated with the ideological conceptions of A. Mockel (concepts of MOVEMENT and SOUND). Author presents two conceptual schemes: SINGING WIND and SILENT WIND and connects the phonic landscape of the collection with the archetype of WIND.

Key words: cognitive linguistics, concept, conceptual sphere, image, archetype, Belgian symbolism.

Постановка проблеми. Творчість бельгійського поета-символіста Альбера Мокеля досі малодосліджена в сучасній науці не зважаючи на неймовірний вклад поета в теоретичне осмислення бельгійського літературного процесу кінця ХІХ століття. У 1886 році, на ряду з такими провідними організаціями як «Молода Бельгія», з'являється часопис «Валлонія» заснований А. Мокелем об'єднавши довкола себе поетів-символістів серед яких фігурують провідні постаті не лише Бельгії (М. Метерлінк, Е. Верхарн), але й Франції (А. Жід, С. Малларме, Ф. В'єле-Гріфен, А. де Реньє). Збірка «Сяйва» (1901) постає втіленням основних теоретичних положень естетичної платформи автора викладених у його компаративному дослідженні «Слово про літературу» (1894). Метою даної статті є дослідження структури та семантики образів збірки в основі яких лежить архетип «вітер». Дослідження системи художніх концептів даної збірки та естетичних концепцій автора, творчість якого досі малодосліджена у вітчизняній науці, сприятиме глибшому розумінню франкомовного художнього тексту, що також пояснює актуальність даного дослідження. Саме творчість письменників-символістів видається перспективною в царині концептуального аналізу, адже символісти апелюють до когнітивних процесів в людському мисленні. Про це свідчить, зокрема, використання таких понять як «символ» осягнення якого уможливорюється завдяки «сугестії».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні десятиліття сучасна наука все більше звертається до аналізу проблем пізнавальної діяльності людини у річищі когнітивної лінгвістики (С. А. Жаботинська, О. М. Кагановська, В. Г. Ніконова, Л. І. Белехова, А. П. Бабушкін, А. Вежицька, О. С. Кубрякова, О. П. Воробйова, І. А. Тарасова, Д. С. Ліхачов, С. Ю. Степанов). Мова як механізм пізнання надає доступ до розумових процесів, адже саме в її системі знаків фіксуються смисли: конденсована інформація, яка характеризується «багатосмисловою напруженістю» [9, с. 22] і постає у вигляді концептів. Художній текст постає джерелом закодованих у поетичній мові смислів, де варто говорити не лише про текстові концепти, а про «художні концепти» [1, с. 267] згідно з термінологією С.А. Аскольдова. Деякі дослідники зазначають, що художній концепт «репрезентований у художньому тексті не будь-якими лексемами, а тільки такими емоційно-експресивними та оцінно-асоціативними номінативними одиницями, які у художньому мовленні об'єктивізують художній образ»

[11, с. 184]: таким чином, стає очевидно, що основним структурним елементом художнього концепту є образ [11; 12]. Цікавими видаються й дослідження Л.І. Белехової [7] присвячені словесним поетичним образам як концептуально значущим одиницям та їх типології. Так, видаються кенотипні, стереотипні, ідіотипні та архетипні образи. Особливий інтерес становлять архетипні типи образів та архетипний рівень тексту з огляду на його тісний зв'язок з поняттям міфу та його трансформації у художньому творі. Таким чином, хоча мова і еволюціонує разом з суспільством, в ній існують певні понятійні константи, «структурно-семантичне ядро» кожного тексту [18], або ж, за термінологією І. Зварича, «інваріанти» [8].

Серед таких повторюваних інваріантних одиниць особливої уваги заслуговують дослідження з семіотики архаїчних текстів, запропоновані В. Н. Топоровим [15; 16; 17], які підтверджують існування в індоєвропейській мовній традиції набору сталих концептів, чиє коріння сягає ще найдавніших епох. Найбільш поширеними серед них є інваріантні міфологічні концепти ЖИТТЯ та СМЕРТЬ, яким підпорядковується семантика архетипних образів, що генерують ряд архетипних метаобразів, які набувають позитивної чи негативної конотації. Серед них особливе місце посідають архетипи першостихій, адже саме вони утворюють первинний матеріал для будівництва Космосу, а природа, як безпосередній елемент Космосу, найкраще втілює міфопоетичні схеми: виступає яскравим втіленням концепції циклічного міфологічного часу і архетипу повернення і творення. Аналізу образності присвячена також пенталогія Г. Башляра [2; 3; 4; 5; 6], де дослідник намагається звести субстанції поетичних образів до чотирьох стихій (Води, Вогню, Вітру, Землі) як незмінних одиниць образної системи. Стверджується й архетипна природа даних образів, адже наголошується на їх дуальності та амбівалентності.

Наукова новизна роботи полягає у дослідженні поетичної спадщини А. Мокеля в річці сучасної вітчизняної школи концептуалізації з залученням міфопоетичних теорій архетипу як інваріантної одиниці свідомості та їх проєкції в художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Збірка «Сяйва» являє собою складну образну і концептуальну структуру. Композиція збірки втілює ідею градації, тобто РУХ з однієї точки в іншу. На образному рівні виділяємо два метаобразних комплекси: ЗИМА та ВЕСНА в рамках яких діють архетипи «вода», «вогонь», «вітер», «земля» та продукують відповідні художні образи, які підпорядковуються міфологічним концептам СМЕРТЬ або ЖИТТЯ. В збірці спостерігається активна взаємодія елементів. Якщо зустріч «води» і «вогню» [10] знаменують перехід від СМЕРТІ до ЖИТТЯ, то сам процес оновлення природи активно пов'язаний з вітром. Архетип «вітер» представлений в образах: «аромат», «ефір», «бриз», «політ», «пилінок». В даній збірці, архетип «вітер» втілює ідеологічні концепції А. Мокеля РУХ = ЖИТТЯ і ЗВУК = ЖИТТЯ та маніфестує як в концептуально-образному комплексі ЗИМА, так і в комплексі ВЕСНА, але повніше розкривається в другому.

Через відсутність в метаобразному комплексі ЗИМА-СМЕРТЬ бурхливих та грізних вітрів, характерних для даної пори року, архетип «вітер» можна було б віднести до нейтрально маркованих образів, але, виходячи із ідеологічної концепції А. Мокеля, згідно з якою НЕРУХОМІСТЬ і ТИША символізують лише примарний спокій, образ «тихий вітер» утворює концептуальну схему МОВЧАЗНИЙ ВІТЕР Є СМЕРТЬ («L'air est muet, la brise immobile. // Les astres suivent lentement leur cours. // Une eau frôleuse à peine se joue // Cette heure est inquiète et douce // D'une silence qu'on sent errer, et qui devine» [22, с. 49]). Лише під час пробудження природи та з появою архетипу «вогонь», що символічно розтоплює кригу та оживляє ліс, з'являється образ «птахи», спів яких порушує ТИШУ. Образ «тихий вітер» перетворюється на «свіжий бриз» та символічно співає в образах природи лісу тим самим актуалізуючи концепт ЖИТТЯ. Важливо, що саме з метаобразом «вітер» пов'язаний фонічний пейзаж збірки: «вітер» грає на струнах ліри, «пташки» співають в ожилому лісі, запах квітів нагадує МУЗИКУ («Tout parfum que je cueille expire sa musique [...] Elle plane, elle vole, ineffable et sans forme, // Cantique, arôme, dans la clarté» [22, с. 94]). В концепції А. Мокеля, МУЗИКА прирівнюється до найвищої мистецької КРАСИ («les cordes parmi l'espace radieux // surnaturellement grandies // ont effleuré le front invisible de Dieu!» [22, с. 80]). Метафорами МУЗИКИ А. Мокель описує і СЛОВО, що втілює концепти ЖИТТЯ і РАДІСТЬ (поезія «La joie de chanter»). Автор пропонує «слухати» природу: «Elle plane, elle vole, ineffable et sans forme, // Cantique, arôme, dans la clarté. // La nature y éclot en divines paroles // et sa mélodieuse corolle // est une rose ouverte aux lèvres de la vie» [22, с. 97]. Так, «спів пташок» та «спів природи» автор часто співвідносить з музикою вітру («Brises, trilles d'oiseaux chanteurs qui s'égosillent, // tout ce qui vit et fait bruir les rameaux // redit la mélodie que je conte aux roseaux, // et c'est une musique aérienne qui se mire» [22, с. 34]). Таким чином, ВІТЕР-СПІВЕЦЬ постає на противагу ВІТРУ МОВЧАЗНОМУ.

Також важливими видаються образи «польоту» (польоту трансцендентних істот): образ «янгол» вивисується над ТИШЕЮ. Даний образ присутній як в образному комплексі ЗИМИ, де він засинає («mais sans épanouir le vol qui veut éclore, // doucement, lentement il s'endort» [22, с. 23]), а пізніше знаменує пробудження і новий початок. Цікаво, що ця символічна смерть не видається йому стражданням: він спить посміхаючись, адже знає, що природа відродиться. З архетипом «вітер» Янгол пов'язує аспект польоту та перебування в п'ятому елементі – «ефірі» – особливо тонкому й прозорому шарі повітря, яким дихають боги. До того ж, гра «ліри» видається також янгольською грою («Serait-ce le frôler invisible d'un ange? // Comme un fantôme dans le silence // qui vient, déroule sa robe et s'élude, // une voix, au toucher des brises révélée, // fuit et glisse en les cordes qui chantent» [22, с. 79]). Таким чином, «вітер» втрачає ознаку МОВЧАННЯ та входить в образний комплекс ВЕСНА. Архетип ВІТЕР набуваючи авторських інтерпретацій А. Мокеля і співвідносячись зі ЗВУКОМ утворює дві концептуальні схеми ВІТЕР МОВЧАЗНИЙ і ВІТЕР-СПІВЕЦЬ.

Настання ВЕСНИ також супроводжується присутністю «вітру» («propagèrent soudain le vent de la victoire // en un grand souffle par l'espace» [22, с. 15]). З цим архетипом пов'язаний поетичний розквіт пейзажу збірки: на «світанку», що знаменує початок, природа наповнюється «ароматом», який приносить «вітер» («L'aube a rempli les deux d'un ineffable arôme. // Atteste la clarté des mourantes étoiles; // découvre de tes mains l'ombre évasive qui se voile, // pénètre son front de fantôme» [22, с. 55]). Момент зустрічі «вогню» і «води» подається в образному комплексі «березень» як маркера пробудження природи, маркування перехідного періоду відображене в образному комплексі «квітень», а апогей розквіту природи постає в комплексі «травень». Цей період позначений появою орнітологічних лексем, зокрема образу бджіл. Такий поступовий перехід від зимового до весняного хронотопу відзначаються присутністю вітру – шум бджіл колише повітря і воно втрачає ознаки застиглої тиші («Toutes les voix, de partout venues, // pénètrent ta chair de leur murmure. // Les brises, – écoute! – emplissent tes oreilles // D'une multitude qui chante et tressaille. // L'air est vibrant du vol des abeilles» [22, с. 59]).

Висновки та перспективи дослідження. Художній текст як складне психо-мовленське утворення викликає інтерес в річищі когнітивної лінгвістики та постає джерелом закодованих смислів, представлених в поетичній мові – мові символів і метафор, метонімії, оксиморонів, що розкривають імпліцитний ідейний зміст твору і актуалізують художні образи. Особливо яскраво це проявляється в ліричних творах. Таким чином, в знаковій системі художнього тексту виділяємо художній концепт-ідею, виражену в художньому образі, що становить його інформаційне ядро. Якщо на ідею нашаровується образ, то в своїй єдності вони можуть утворювати такий текстовий знак як символ. Важливим структурним елементом образу є та-кож архетип – інваріантна складова образу. У збірці «Сяйва» важливим архетипом є «вітер» з яким тісно пов'язаний процес оновлення природи. Семантика архетипу також пов'язана з ідеологічними концепціями А. Мокеля (РУХ = ЖИТТЯ і ЗВУК = ЖИТТЯ). В метаобразному комплексі ЗИМИ-СМЕРТІ відсутність бурхливих та грізних вітрів, властивих даній порі року, актуалізує концепти НЕРУХОМІСТЬ та ТИША. Лише під час пробудження концептосфери «природа» та з появою архетипу «вогонь» з'являється образ «птахи», спів яких порушує ТИШУ. Таким чином, співвідносячи ВІТЕР зі ЗВУКОМ, А. Мокель втілює дві концептуальні схеми: ВІТЕР-СПІВЕЦЬ та ВІТЕР МОВЧАЗНИЙ. Тож, з даним архетипом пов'язана фонічна символіка збірки (образи «ліра», «птахи») та зміна поетичної концептосфери (образи «світанок», «ранковий бриз», «бджоли»), яку генерує вітер. Перспективним вважаємо подальше дослідження космологічних елементів у творах А. Мокеля з урахуванням теоретичних концепцій автора.

Література:

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность. От теории словесности к структуре текста. Антология* / ред. В. П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.
2. Башляр Г. Вода и грезы / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1998. 268 с.
3. Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1999. 324 с.
4. Башляр Г. Земля и грезы о воле / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2000. 383 с.
5. Башляр Г. Земля и грезы о покое / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 2001. 320 с.
6. Башляр Г. Психоанализ огня / пер. с франц. Б. М. Скуратова. Москва: Издательство гуманитарной литературы, 1993. 176 с.
7. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії): монографія. Херсон: Айлант, 2002. 368 с.
8. Зварич І. М. Міфологічна парадигма художнього мислення: дис... доктора філол. наук: 10.01.06. Чернівці, 2002. 368 с.
9. Кагановська О. М. Текстові концепти художньої прози (на матеріалі французької романістики середини ХХ сторіччя): монографія. Київ: Вид. центр КНЛУ, 2002. 292 с.
10. Курганська А. Р. Чистяк Д. О. Художня концептуалізація архетипу ВОДИ у ліриці А. Мокеля. «Південний архів» (Збірник наукових праць. Філологічні науки). Херсон, 2017. Вип. LXVII. С. 110–112.
11. Ніконова В. Г. Трагедійна картина світу в поезії Шекспіра: монографія. Дніпропетровськ: ДУЕП, 2007. 364 с.
12. Ніконова В. Г. Художній концепт: поетико-когнітивний підхід. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія «Філологія»*, 2006. Том 9. № 2. С. 51–59.
13. Пищальникова В. А. Проблемы лингвоэстетического анализа художественного текста. Барнаул: Алтайский гос. ун-т, 1984. 59 с.
14. Слухай (Молотаева) Н. В. Художественный образ в зеркале мифа этноса: М. Лермонтов, Т. Шевченко (лингвосомиотический аспект): дис... доктора філол. наук: 10.02.01, 10.02.02. Київ, 1995. 466 с.
15. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Т. 1 / Владимир Николаевич Топоров. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. 448 с.
16. Топоров В. Н. Мировое дерево: универсальные знаковые комплексы. Т. 2. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2010. 496 с.
17. Топоров В.Н. О космологических источниках раннеисторических описаний. Труды по знаковым системам. 1973. Вып. 17. С. 106–150.
18. Чистяк Д. О. Міфопоетична картина світу в бельгійському символізмі: монографія. Київ: Радуга, 2016. 272 с.
20. Элиаде М. Аспекты мифа / пер. с франц В. П. Большакова. 4-е изд. Москва: Академический Проект, 2010. 251 с.
21. Элиаде М. Избранные сочинения: Миф о вечном возвращении; Образы и символы; Священное и мирское / пер. с фр. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир», 2000. 414 с.
22. Mockel A. Clartés. Paris: Mercure de France, 1901. 135 p.